

SZÉKELYFÖLDI SZÖVETKEZETEK 1940–44 KÖZÖTT

OLÁH SÁNDOR

„A MI AUTONÓMIÁNKRA SZÜKSÉG VAN.”

A második bécsi döntéssel Magyarországhoz visszacsatolt erdélyi részek és a trianoni terület között jelentős fejlettségbeli különbségek voltak. A „visszatért” területek társadalmi, gazdasági helyzetét, a demográfiai, közegészségügyi állapotokat dokumentáló társadalomkutatók, statisztikusok, agrárszakemberek egybehangzó véleménye az volt, hogy Magyarország gazdaságilag elmaradott, társadalmi viszonyaiban fejletlen, hátrányos helyzetű országrésszel gyarapodott. Az elmaradottságot a gazdaság teljesítőképessége, intézményrendszere, az ipari termelés technikai színvonala, a mezőgazdasági termelés technológiája és hozamai, a jövedelmi viszonyok, a szociális ellátás, közlekedés és más szolgáltatások területén mutatták ki. A helyzet azonnali szemrevételezése után Észak-Erdély újjáépítését, felemelését, az országrészek fejlettségbeli különbségeinek „egybehangolását” sürgető időszak következett.

A székelyföldi közéleti fórumokon programokban, fejlesztési elképzelésekben nem volt hiány. Ezek szerzői többnyire székelyföldi vagy innen származó, a trianoni területen élő értelmiségiek, politikusok voltak. A Székelyföld gazdasági felemelésén gondolkodók között egyetértés volt abban, hogy „a székely jövő kialakítását csak szövetségi munkával szabad megkezdeni.”¹

A székelyföldi megyék szövetségi hálózata a visszacsatoláskor az alábbi tagszövetségeket foglalta magába:²

Megyék	Csik	Háromszék	Maros-Torda	Udvarhely
Fogyasztási szövetségek	11	45	33	45
Hitelszövetségek	18	25	19	31
Tejszövetségek	2	3	49	54
Termelő- és értékesítő szövetségek	5	1	3	6

1 Csíki Lapok, 1941. január 12.

2 Nagy Zoltán: Az erdélyi magyar szövetségek a visszatéréskor. In: *Az Erdélyi Tudományos Intézet Évkönyve 1940–1941*. Kolozsvár, Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Rt., 1942, 159–220.

Politikusok, gazdasági szakértők úgy gondolták, hogy az „altalajkincsek kitermelését, a mezőgazdasági, erdőgazdasági, feldolgozóipari és értékesítési tevékenység intézményi keretének biztosítására, nem utolsósorban a jövedelmek települések és mikrorégiók közötti méltányos elosztására létre kell hozni egy Székely Gazdasági Szövetkezetet. E Szövetkezet keretében erdőkitermelést, szénégetést, háziipari tevékenységet, mezőgazdasági termelvények értékesítését, konzervipart, idegenforgalmi tevékenységet képzeltek el. A tervezett szövetkezet részére „egyedárusítási jogosítványokat kell szereznii a vármegyék területére.”³ Ez az elképzelés nem valósult meg, de a különböző típusú szövetkezeteknek jelentős szerepük volt a székelyföldi gazdasági, társadalmi élet szervezésében, működésében.

Dolgozatunkban a szövetkezeti élet 1940–1944 közötti rövid időszakát tárgyaljuk, különös tekintettel Csík és Udvarhely megyékre. Munkánkban főleg korabeli sajtóanyagokat és levéltári forrásokat használtunk.⁴

A SZÖVETKEZETEK ÉS AZ ÁLLAM

A visszacsatolás után a magyar állam az erdélyi szövetkezeti hálózat kiterjesztésének, a tevékenységi területek bővítésének állandó támogatója volt. Ugyanakkor a szövetkezeti tevékenység fölött felügyeleti, ellenőrzési jogokat is gyakorolt.

Az erdélyi szövetkezetek csúcsszervezete, a Kolozsvárt székelő „Szövetség” *Gazdasági és Hitelszövetkezetek Központja*, még 1920-ban alakult „erdélyi, magyarországi társadalmi megmozdulás útján kifejezett kezdeményezésből, működését 1923-ban kezdte meg, alapszabályai ekkor nyertek jóváhagyást.”⁵

A visszacsatoláskor Erdélyben a Szövetség tagszövetkezeteinek típusa és száma az alábbi volt:⁶

• hitelszövetkezetek	156	46,7%
• tejszövetkezetek	150	44,9%
• erdőkitermelő szövetkezetek		6
• gazdasági szövetkezetek	5	8,4%
• különféle irányú szövetkezetek	17	

A „Szövetség” Marosvásárhelyen 1936-ban, majd Székelykeresztúron 1938-ban üzembe helyezte „Transsylvania” elnevezésű vajgyárait.⁷ Ez utóbbi,

3 *Csíki Lapok*, 1941. február 2.

4 Levéltári kutatásainkat a budapesti XX. Század Intézet támogatta.

5 MOL Z. 839. 4. cs. 55. tétel, 5.

6 Uo. 6.

7 Uo. 23.

mely a „román megszállás ideje alatt, de a magyar állam hathatós anyagi segítségével létesült”⁸, a marosvásárhelyi után a legjelentősebb székelyföldi tejfeldolgozó vállalat volt.

A visszacsatolás után a „Szövetség” működését az 1941/2150. M. E. sz. rendelet szabályozta, ennek nyomán új alapszabály kidolgozására került sor. Ez a rendelet kiterjesztette a trianoni területen hatályos szövetkezeti jogszabályokat a visszacsatolt erdélyi területekre is. A „Szövetség” a pénzügyminiszter felügyelete és ellenőrzése alatt működött, alapító tagjainak sorába az államkincstár 1 200 000 pengős üzletrésztőkével lépett be. Az egész Erdélyt behálózó tagszövetkezeti hálózat elsősorban a mezőgazdasági kis hiteligeny ellátását végezte. A Szövetség a tőkét 3%-ért kapta, hitelszövetkezetekhez 4,7% ellenében helyezte ki, „a brutto marge tehát 1,7%. A falusi hitelszövetkezetek a pénzt 6,5%-ért helyezik ki, brutto margeuk tehát 1,8%.”⁹

Az 1941-ben kihelyezett 4 096 266 pengő hitelt összesen 10 812 tételben folyósították, az igénylők 87,72%-a mezőgazdasági foglalkozású volt. A kisméretű erdélyi termelőszervezetek döntő fölényét, fedezet- és tőkehiányát jelzi, hogy a hitelek 77,2%-a csak 300 pengőig terjedő kölcsön volt.¹⁰

Egy 1941 nyarán készült gazdasági elemzés szerint a „Szövetség hitelszövetkezeti ága veszteséges. Ennek az a magyarázata, hogy a hitelek túlnyomó része apró 200–300 pengős tételekből áll s így a központi adminisztráció költsége magas.”¹¹ A Szövetség hitelszövetkezetei általában a befizetett üzletrésztőke tizszeresét folyósították, a hitelhez jutás késedelmes és körülményes volt. A kis vidéki tagszövetkezeteknek kevés tőkéjük volt, a kölcsönök kamatai és más költségei elérték a 7–8%-ot, de így is jóval kedvezményesebbek voltak, mint a bankhitelek, ahol 18%-ot is felszámítottak. A Szövetség tagszövetkezetei a Székelyföldön az Erdélyrészi Hangya Szövetkezetek létrehozása után főleg hitel- és tejszövetkezetek, illetve fakitermelő szövetkezetek voltak, a fogyasztási szövetkezetek többsége a Hangya keretében működött.

Akárcsak a kereskedelem területén, a hitelezésben is a magántőke és az állam által támogatott szövetkezeti hitelintézetek között állandó ellentétek voltak. A magánszféra támadásait nemegyszer a hatósági intézmények, politikai szervezetek közvetítették, a támadások háraitására a szövetkezetek vezetői gyakran hangsúlyozták intézményük szerepét, hasznosságát az erdélyi társadalom életében. A védekezésben felhozott érvek között gyakoriak voltak a gazdaságon kívüli jellegűek, pl. a szövetkezetek múltban végzett munkája elismerésének,

8 Uo. 75.

9 Uo. 8.

10 *Csikvármegye Hivatalos Lapja*, 1942. március 21.

11 MOL Z. 839. 4. 55. tétel, 155.

elismertetésének, a történetiségnek a hangsúlyozása. Az állam–szövetkezetek viszony gyakorlatában a szövetkezeti autonómia szükségességének igénye a szövetkezeti vezetők részéről szintén többször hangoztatott elvárás volt: 1943 őszén a Szövetség elnöke a *Kárpátmedence* című folyóiratban arról cikkezett, hogy „bármilyen helyzetben vagyunk, feltétlenül szükségesnek tartom, hogy a mi erdélyi szövetkezeti mozgalmunk mindenképpen autonóm és önálló maradjon. Ne gondolja senki, hogy hálátlanok vagyunk az eddig élvezett és ezután élvezendő segítségéért, de... a mi autonómiánkra szükség van!”¹²

Az állam általában a szükséges üzletrésztókéval, kamatmentes, hosszú lejáratú kölcsönökkel támogatta az induló tagszövetkezeteket. Az állami támogatást a szövetkezetek sikeres működéséhez ennek vezetői fontos, nélkülözhetetlen tényezőnek tekintették. Az 1941-ben szervezett gyergyói fakitermelő- és értékesítő szövetkezet alakításakor vezetői úgy vélekedtek, hogy „éppen a hatalmas lendülettel és páratlan állami támogatással induló Gyergyói Erdőbirtokosok Szövetkezetének példája is bizonyítja, hogy maga a szövetkezeti alapra való beállítás sem végezhető el eredményt biztosító módon az állam támogatása nélkül.”¹³ A hitelek, kölcsönök mellett a kormányzattól a szövetkezetek időnként szakértői segítséget is kértek. 1941-ben a szövetkezet vezetősége felirattal fordult a földművelésügyi miniszterhez: „a Szövetség Gazdasági Hitelszövetkezetek Központja, Kolozsvárt, azzal a kéréssel fordult hozzám, hogy Brückler József az OMTK ügyvezető igazgatója rövidebb időre szaktanácsadóként a Szövetség rendelkezésére bocsájtassék. Tekintettel arra, hogy a Szövetség megfelelő működéséhez az erdélyi részek tejértékesítésének megszervezése érdekében különös súlyt helyezek, felkérem a központot, hogy nevezett igazgatót lehetőleg rövidesen bocsássa a Szövetség rendelkezésére azzal, hogy az ott kifejtett működéséről annak idején jelentését hozzám is terjessze fel.”¹⁴

A visszacsatolt területeken a hitel-, tej-, termelő- és értékesítő szövetkezetek működésüket a kolozsvári Szövetség Gazdasági és Hitelszövetkezetek Központja kötelékében folytatták. A visszatért területeken „működött s központ nélkül maradt fogyasztási szövetkezetek az államkormányzattal és a budapesti Hangya Központtal történt megállapodás alapján új erdélyi ellátó-központot létesítettek, és 1940. október 24-én megalapították Marosvásárhelyen az *Erdélyrészi Hangya Szövetkezetek Szövetségét*”¹⁵.

A budapesti Hangya és az erdélyi Hangya „abban állapodtak meg, hogy az erdélyi területeken végzendő szövetkezeti értékesítést az Erdélyi Hangya végzi el.”¹⁶

12 Bethlen László, a „Szövetség” elnöke. *Kárpátmedence*, 1943. szeptember, 559–562.

13 MOL Z. 51. 31. 401. tétel. Feljegyzés az Erdélyi szövetkezeti mozgalomról és fakereskedelemlről, 4.

14 MOL Z. 839. 4. cs. 55. tétel, 1.

15 Nagy Zoltán: i. m. 211.

16 MOL Z. 795. 27. cs. 99. tétel.

Az Erdélyrészi Hangya tagszövetkezeti hálózata a visszacsatolás után lendületes ütemben épült ki. A kisvárosokban, falvakon megalakuló szövetkezetek 1940–1942-ben az alábbi ütemben kérték a központnál felvételüket:¹⁷

A tagszövetkezetek jelentkezésének időpontja	A jelentkező tagszövetkezetek száma
1940. november 26.	73
december 11.	42
december 24.	89
1941. február 27.	78
március 26.	28
június 18.	42
július 30.	10
december 4.	5

A vizsgált időszak végére a Marosvásárhelyi Hangya Központ kötelékébe 439 tagszövetkezet tartozott.¹⁸

TEVÉKENYSÉGI FORMÁK

A szövetkezeti központoknak az állam támogatásokat nyújtott építkezésekre, berendezésekre, forgótőkére, áru felvásárlásra. Az alábbi dokumentumrészleteket úgy válogattuk, hogy a támogatások mértékéről, jellegéről minél átfogóbb képet lehessen alkotni. A Hangya irányában „a kormány kívánsága az volt, hogy szervezzünk a visszatért területeken áruraktárakat, hogy a közellátás biztosítva legyen. Úgy a központ megalakulásához, valamint a raktárak szervezéséhez megadta a szükséges támogatást, amelynek segítségével, támaszkodva a saját erőinkre is, az adott feladatot sikerülni fog megoldani... Másfélmillió segélyt nyújtott a kormány központunk részére, hogy abból a tervezett raktárakat megszervezzük és a fent maradó összeget forgótőkeképp használjuk fel: 500 000 pengőt kölcsönképpen, hogy áruraktárházakat vásároljunk, vagy építsünk a tervezett helységekből, de azért is, hogy később Marosvásárhelyen egy hűtőházat építsünk, amikor annak szüksége jelentkezik. Tehát a segély és a kölcsönök összege 2 400 000 pengő.”¹⁹

A Földművelésügyi Minisztérium (a továbbiakban: F. M.) megbízta a Hangya Szövetkezetek Szövetségét „a székelyföldi erdei gyümölcs felvásárlásával és feldolgozásával. E célból az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesületnek 100 000 pengőt bocsátott rendelkezésére, azzal az utasítással, hogy ebből feldolgozó telepek, prések, zúzó és szárítók felállítását eszközölje, a megmaradó pénzt pedig az Erdélyrészi Hangyának utalja át, az általa beszerzett egyéb berendezé-

17 Fol. Hung. 3634/1. 7–198.

18 Fol. Hung. 3634/2. 90–91.

19 Fol. Hung. 3624/2.

si tárgyak vételének fedezetére.” A F. M. 1941/73 636. sz. rendelete alapján a Központ feldolgozó üzemeket állított fel Gyimesközéplokon, Csíkszeredában, Gyergyószentmiklóson, Hollósarkán, Ratosnyán, valamint Marosvásárhelyen. Az újabb 150 000 pengő segélyért a minisztériumhoz folyamodó Hangya vezetés érvelése szerint „a múlt évi eredmény nemcsak, hogy felbátorított, de majdnem kötelességünkbe tette 3 újabb feldolgozó telep felállítását Parajdon, Székelyudvarhelyen és Baróton, abból a célból, hogy az Udvarhely megyei erdőkben termő gyümölcsöket szintén összegyűjthessük és ezáltal a nemzeti vagyon ezt a részét is megmenthessük az elpusztulástól egyrészt, – másrészt, hogy Udvarhely megye összékely lakosságát is tekintélyes mellékkeresethez juttassuk.”²⁰

1941. december 4-én a F. M. „egy Marosvásárhelyen felállítandó konzervgyár ügyét tette – nem hivatalos formában – az Erdélyrészi Hangyának programjává. Erre anyagi támogatást kértünk, amire a F.M. 100.000 pengő államsegélyt utalt ki. Ez az összeg körülbelül csak fele azoknak az investícióknak, amelyeket egy konzervgyár igényel, de miután a legutóbbi budapesti tartózkodás során biztatást kaptunk, hogy a jövő évi költségvetés terhére a F. M. újabb segélyben részesíti az Erdélyrészi Hangyát, Vezérigazgató kéri a konzervgyár felállítását elhatározni.”²¹ A város meggyesfalvi részén elkezdett építkezéshez 1942 szeptemberében újabb 120 000 pengő elszámolandó államsegélyt utaltak ki.²² Ugyanebben az évben a Hangya „libatenyészet felállításához kért és kapott 25 000 pengő államsegélyt, a tenyészanyagot az ország legértékesebb lúdtenyésztő vidékéről, a Tisza mentéről, Hódmezővásárhelyről és a szegedi tanyákról szerezték be. A tenyészet szaporulatát a székely gazdáknak akciós áron osztja ki, éspedig nem pénzért, hanem – a fehér toll értékének megismerése, továbbá a tenyésztőkedv emelése és a toll kezelésének szakszerű elsajátítása végett – a kiosztott libák után nyert 2 P értékű fehér libatollért.”²³

A Hangya állami támogatással az erdélyi városokban és néhány nagyobb községben is áruraktárakat épített: „Együttes gyűlés határozatilag kimondja, hogy még 1940 év folyamán határozatot hozott arra, hogy Kolozsváron, Marosvásárhelyen, Baróton, Csíkszeredán, Désen, Erdőszentgyörgyön, Gyergyószentmiklóson, Kézdivásárhelyen, Maroshévízen, Nyárádszeredán, Parajdon, Szászrégenben, Székelykeresztúron és Sepsiszentgyörgyön, Székelyudvarhelyen, Szilágysomlyón áruraktárt, Meggyesfalván ipartelep

20 MOL K. 184. 6320. 1942. 41. 30019.

21 Fol. Hung. 3624/1., 116.

22 MOL K. 184. 6320. 1942. 41. 30019.

23 MOL K. 184. 6320. 1942. 41. 30019.

létesít... Vezérigazgató bejelenti, hogy a Nagyméltóságú Földművelésügyi Miniszter úrtól leirat érkezett, melyben hűtőház megépítése esetén hajlandó 300 000 P államsegélyt és 145 000 P államkölcsönt részünkre folyósítani.²⁴

Később, az 1942. VI. 3./82.415. és az 1942. VI. 3./40.072. számú leirat értelmében a hűtőház építésére újabb kedvezményes kamatozású, hosszú lejáratú kölcsönt utalt ki a FM a Hangyának: „amennyiben Marosvásárhelyen hűtőházat létesítünk, 300 000 P államsegélyt és 700 000 P 15 év alatt törlesztendő 5%-os amortizációs kölcsönt helyezett kilátásba. Ennek alapján a tervezés megtörtént, az alapozást már megkezdtük, és intézkedtünk a fenti összegek folyósítása iránt is” – jelentette az igazgatótanács az 1942. november 11-i gyűlésen.

Államkölcsönök, támogatások kérésének indoklásakor a vidéki tagszövetkezetek vezetősége leggyakrabban a rossz közlekedési helyzetre, a hiánypótló szociális tevékenységre, a bankoktól való függetlenségük megőrzésének szükségességére hivatkozott. Például: „Udvarhely megye a vasútvonaltól teljesen el van vágva, s így az ország leelzártabb területe... Képtelenek vagyunk az egész megyének – beleértve a várost is – lisztellátásáról gondoskodni... Ez az akció átlagosan 300 000 pengőt köt le forgótőkénkből. A népruházati áru megvásárlása és az erre rászorultak részére való kiosztására irányuló akció 150 000 P-t köt le. A néplekvár akció 16 raktárnál tárolva 50 000 P., hogy akcióinkat zavaratalanul s ne a pénzügyi intézetek túlzott igénybevételével bonyolítsuk le, mert ez utóbbi kiszolgáltatottságot jelent s ebből Intézetünkre sok kár háramlik.”²⁵

A mezőgazdaságban a termelők évről-évre saját termesztésű, legtöbb esetben elfajzott, leromlott magvaikat használták továbbszaporításra. A helyzet javítására a kormányzat kedvezményes áron jó minőségű vetőmagvakat juttatott a termelőknek. Az Erdélyrészi Hangya rendszeresen részt vett a vetőmagakciók lebonyolításában: 1942-ben 10 000 pengő államsegélyt utaltak ki a szövetkezetnek vetőmagbeszerzésre.²⁶

A hivatalos ügyrendi útvonalon felterjesztett segélyigények sikeres kielégítését az erdélyi vezetők a személyes kapcsolatok felhasználásával is igyekeztek elősegíteni.²⁷

24 MOL K. 184. 6320. 1942. 41. 30019.

25 MOL K. 184. 6320. 1942. 41. 30019.

26 MOL K. 184. 6320. 1942. 41. 30019.

27 MOL K. 184. 6320. 1942. 41. 30019. 1942 nyarán a székelyföldi alma felvásárlásához a F. M-től forgótőkének kért 1 500 000 kamatmentes állami kölcsön ügyét egyik szövetkezeti vezető a F. M. erdélyi kirendeltségének megkerülésével próbálta előmozdítani: „Kedves Béla bátyám! Ígéretemhez híven megküldöm az Erdélyrészi Hangya központ beadványát, mely tévedésből nem lett csatolva a kirendeltség felterjesztéséhez. A felterjesztést személyesen adtam át Hazay Ducinak. Nagyon kérlek méltóztatással ezt az ügyet pártfogásodba venni és amint döntés van benne, erről a kirendeltséget értesíteni. Szíves intézkedéset előre is köszönve szeretettel köszönt. igaz híved... Kolozsvár, 1942. aug. 28.”

A Hangya „Erdély egyik legfontosabb népi szervezete” – ahogy vezetői intézményüket minősítették – 1943 végén összesen 410 tagszövetkezetből állott. A kereskedelmi, értékesítési tevékenység mellett a szövetkezeti központ a háziipart is támogatta: „Közellátási tevékenységünkkel a közellátási minisztériumot támogattuk nagyvonalú terveinek keresztülvitelében.... Székelyföld szegény sorsú lakosságának megsegítésére több községben igen szép eredménnyel szalmaszövő tanfolyamokat rendeztünk. Kész szalmaáru beváltó telepeket létesítettünk Kőrispatakon, Bözödön, Vágáson... Telekfalván és Szolokmán 12–18 fogú gereblye, valamint favilla gyártását indítottuk be és ilyen módon a két község lakosságának pár hónap alatt 42 000 P keresetet biztosítottunk...”²⁸

Az erdélyi szövetkezetek között többször került sor együttműködésekre is.

A Hangya vezetőségének egyik beszámolója arról tudósít, hogy „minden módot megragadtunk, hogy az erdélyi falumunka különböző síkjain dolgozó két nagy társintézményünkkel, az EMGE-vel és a Szövetség Gazdasági Hitel-szövetkezetek Központjával még a kisebbségi időkben megteremtett együttműködésünket tovább építsük. Támogattuk a közös erővel életre hívott új erdélyi intézményeknek, így elsősorban az Erdélyi Gazdák Állattértékesítő Szövetkezetének és a Szárhegyi Lenfeldolgozó Szövetkezetnek munkáját. 1000 P üzletrésszel léptünk be az újonnan alakult erdélyi tejértékesítő szervezetnek, az Erdélyi Tejgazdasági és Tejértékesítő Szövetkezetnek a tagjai sorába.”²⁹

A budapesti Hangyával az együttműködés nemcsak az értékesítésre, hanem termékvásárlásra, szakmai oktatásra is kiterjedt, így például a székelyföldi tollértékesítés megszervezésére: a budapesti Hangya a „nálunk bevált rendszer alapján útmutatást ad a tollértékesítés adminisztrációjáról és az ügykezeléshez szükséges nyomtatványokat, körleveleket egyidejűleg rendelkezésre bocsátja. Ezt követőleg a t. igazgatóság a kijelölt tollszervezőket gyakorlati és szakmai oktatásra felküldi központunk tollüzemébe, ahol circa egy hónap alatt a legszükségesebb tudnivalókra betanítják. Ez idő alatt részükre mi folyósítunk egyenként havi 100 – azaz száz pengő tanulmányi segílyt... E helyen említjük meg, hogy ez idő szerint Budapesten öt olyan székely ifjút képezünk ki a tollszakmában, akik az érdi népfióiskolát elvégezték és ezeket szándékozunk majd egy hónapi oktatás után a t. cím rendelkezésére bocsátani. 1941. máj. 8.”³⁰

A tejjpar felfejlesztésére – a feldolgozásra és értékesítésre – a földművelésügyi minisztérium különös gondot fordított. 1941 nyarán a Szövetség „a földművelésügyi miniszter úrtól a 71398/1941. számú f. évi február hó 25-én kelt

28 MOL Z. 795. 27. cs. 99. tétel.

29 Uo.

30 MOL Z. 795. 27. cs. 99. tétel.

leiratában megbízást kapott: Szászrégen, Maroshévíz, Gyergyószentmiklós, Csíkszereda, Sepsiszentgyörgy, Gyimesbükk, Parajd: juhtej gyűjtő és gomyakészítő, illetőleg juhgomolya-beváltó állomások létesítésére. Erre a földművelésügyi miniszter úr fenthivatkozott leiratában 120 000 pengő államsegélyt helyezett a Szövetségnek kilátásba, melyre 40 000 pengő már kiutaltatott. Egy-egy állomás után legfeljebb 4 000 pengő lehet a segély.”³¹ Az anyaországi szakemberek ebben az ágazatban is elmaradott állapotokat találtak: „Egyes falusi tejszövetkezetek a nevükre kiállított engedély alapján működtek... a mi fogalmaink szerinti tejjiparendedélyt s a tejjiparúzás terén nálunk fennálló rendet nem ismerték. A falusi szövetkezeti tejcarnokok mikénti berendezésére vonatkozóan sem állott fenn semmiféle előírás, mint ahogy a tejcarnokok kezelőjétől sem követelt meg a hatóság semmiféle szakképesítést. Így adódott azután az a helyzet, hogy a falusi szövetkezeti tejcarnokokban nincsenek szakképesített kezelők, nincs tejhűtő, nincs jégverem.”³²

1941-ben a tejjipar korszerűsítésére a „F. M. leiratában 250 000 pengő van engedélyezve s ebből a Szövetség eddig tényleg kézhez is kapott 150 000 pengőt, azzal a rendeltetéssel, hogy az összeg fordíttassék a marosvásárhelyi és a székelykeresztúri üzemek kiegészítésére, továbbá ebből az összegből valósíttassanak meg a baróti körzet tejértékesítésének legégetőbb kérdései, mint kanna, autóbeszerzés... Ezenkívül még 60 falusi tejcarnoki berendezés állítatott fel, illetve leszállítás alatt van.”³³

Az Udvarhelyi-medencében a székelykeresztúri Transsylvania vajüzem, a legjelentősebb tejfeldolgozó egység, még 1937–38-ban létesült, napi feldolgozó-kapacitása 15 ezer liter körüli tejmenyiség volt. Az üzem tejbegyűjtési területe kiterjedt a Küküllő, a két Homoród és a Gagy menti településekre, a falusi tejszövetkezetek és a Hangya Szövetkezet is az üzem beszállítói voltak. A visszacsatolás után „a telep bizonyos fokú rendbe hozására, gépi, stb. kiegészítésére volt szükség. A földművelésügyi miniszter úr támogatásával lehetséges volt a kannaparkot megfelelően kiegészíteni, a szükséges villanymotort beszerezni, teherautót vásárolni és garázt építeni.”³⁴

1943 őszen Marosvásárhelyen megalakult az Erdélyi Tejgazdasági és Tejértékesítő Szövetkezet. Az új intézmény üzembe helyezte Baróton, Csíkszeredában és Székelyudvarhelyen a megkezdett tejüzemeket, lépéseket tett a székelyföldi tejértékesítő hálózat kiépítésére, tejjyűjtő állomásokat létesített.

31 MOL Z. 839. 4. cs. 55. tétel, 134. *Az erdélyi tejértékesítés*. Összeállította: Brückler József, 1941. június.

32 Brückler: i. m. 23.

33 Uo. 167.

34 Uo. 75.

A szövetkezetek építkezéseket is támogattak. A Gyergyói-medencében a szárhegyi lenfeldolgozó üzem létrehozása volt a legjelentősebb építkezés. Az üzem felépítését már 1940-tól kísérleti lentermesztés előzte meg: a Szövetség Hitelszövetkezetek támogatásával „kísérletképpen 12 kat. hold harmadosztályú földben elvetett 1000 kilogramm olajlen vetőmagot... a termelésben részt vevő gazdák bruttó jövedelme holdanként meghaladta a 380 pengőt, amit azonos feltételek között semmilyen más terménnyel nem lehet elérni”. 1941-ben már 100 holdon vetettek a gyergyói gazdák lent.³⁵ Az építkezéshez és az üzem felszereléséhez szükséges tőke állami és szövetkezeti összefogással, illetve a helyi gazdák részvételével teremtdött meg.

1943-ban „a szárhegyi Lenfeldolgozó Szövetkezet üzemében a gépek felszerelése közvetlenül befejezés előtt áll és augusztus 25-én teljes erővel megindul a termelés. Előbb annak az 50 vagon tavalyi rostlennel a feldolgozására kerül sor, melyet 400 kat. hold területen 700 kiscgazda termelt. Az idei termelési szerződések már együttesen mintegy 1100 hold rostlen vetést biztosítottak, tehát a tavalyi mennyiségnek közel háromszorosát... A Szárhegyi Lenfeldolgozó Szövetkezet egyben első példája Erdély gazdasági közületeinek széles távlatokat megnyitó összefogására. A szövetkezet üzletrésztőkéjébe ugyanis 100 000 pengőt jegyzett a Szövetség Gazdasági és Hitelszövetkezetek Központja, 100 000 pengőt a marosvásárhelyi Hangya, 50 000 pengőt a Szárhegyi Gazdasági Szövetkezet, míg a Földművelésügyi Minisztérium 200 000 pengő jegyzésével járult hozzá a fontos üzem megteremtéséhez.”³⁶

1944 elején Gyergyószentmiklós újabb gazdasági egységgel gyarapodott: „megépül a gyergyószentmiklósi vajgyár. A Gyergyószentmiklósi Tejszövetkezet vezetősége serényen munkálkodik a létesítendő vajgyár építési előkészítésén. Fülöp József állategészségügyi főtanácsos, a szövetkezet igazgatója elmondotta, hogy a 40 000 Pengős állami segély már meg is érkezett. Az építkezéshez szükséges többi pénzt üzletrészek formájában a gyergyói gazdáknak kell bejegyezniük.”³⁷

Bár nem a két kutatott megye területén épültek, de ezek termékértékesítési lehetőségeit is javították a Hangya Szövetkezet állami támogatással készült marosvásárhelyi, megyesfalvi raktárai, hűtőházai. A szövetkezet vezetősége a kormányzattól várt egyik újabb támogatás szükségességét a következőképp indokolta: „A hűtőház megépítése által képesek leszünk a leszegényedett erdélyi falvakból minden mennyiségben mindenféle gyümölcsöt, zöldséget, baromfit, tojást átvenni jó áron és azokat tárolás és eltartás révén meg tudjuk

35 *Csiki Lapok*, 1942. február 15.

36 *Gyergyó és vidéke*, 1943. augusztus. 6.

37 *Gyergyó és vidéke*, 1944. január 10.

őrízni a közfogyasztásnak, s így egyfelől jelentékeny mértékben elősegítjük a Székelyföld vagyonosodását, másfelől szolgálatot teszünk az országnak közel-látás terén... Ez ideig az alábbi részletezés szerinti összegű államsegély utalványozása történt részünkre:

Áruellátásra, forgalmunk fenntartására	1 500 000 P
Áruelosztó raktárak létesítésére	500 000 P
Tojásértékesítés beszerzése	25 000 P
Zöldségszárító üzem létesítésére	90 000 P
Összesen	2 215 000 P

Ezenkívül kaptak köteléki szövetkezeteink 4 000 000 P kamatmentes kölcsönt, amelynek törlesztése öt év múlva kezdődik és 10 év alatt fizetendő viszsza. A rendelkezésünkre álló tőkéből létesítettünk négy kirendeltséget, tizen-négy áruelosztó raktárt megfelelő árukészlet tárolásával, megszerveztük az értékesítést” (élő és vágott szarvasmarha, sertéshizlalás, tojás-, baromfi-, zöldség- és tollértékesítés a köteléki szövetkezetek bevonásával, szalmafonás, fafaragás, erdei gyümölcs).³⁸

A mezőgazdasági termékek értékesítésének megszervezésére a Hangya szintén államsegélyt kért: „A székely megyéket a lehetetlen rossz állapotban lévő utak, a nagy távolságok és a vasút hiánya miatt a tojásexportőrök nem keresték fel. Désen és Kolozsváron 180–190 fillérbe került a tojás kgr-ja, ugyanebben az időszakban a Székelyföldön 50–60 fillér. Megállapítottuk, hogy Székelykeresztúr, Székelyudvarhely, Barót, Sepsiszentgyörgy és a Kézdivásárhelyi-medencében felesleges, értékesítésre váró tojástermelés van. Ezek a vidékek a román impérium alatt tojástermelésüket Brassóban, Nagyszebenben, főleg Bukarestben igen jól értékesítették. Ezenkívül Segesváron tojásexportőr volt, aki a Székelyföldet szervezetével behálózta és minden felesleget felvett.” A Hangya, hogy a gépkocsiszállítás, a rossz utak okozta költségeket fedezze, 30 000 P államsegélyt kért, mert felvásárlóinak köszönhetően „ma már minden székelyföldi gazda megkapja termelvényének tisztességes ellenértékét”. A kérelem szerint „nem akarunk Szövetségünk részére előnyös üzleti vállalkozásba kezdeni, törekvésünk csupán csak az, hogy ráfizetés nélkül gazdáinknak a megfelelő árakat biztosítani tudjuk.”³⁹ A F. M. a kért támogatást – ha nem is egészében, de – jóváhagyta: „figyelemmel a Székelyföld igen nehéz és rossz közlekedési viszonyaira és arra, hogy a termelők a tojásért elenyészően csekély árat kapnak, az ügyosztály indokoltnak tartja, hogy a Szövetség kérelme teljesíttessék... az erdélyrészi tojás értékesítésének fejlesztése céljából 25 000 pengő elszámolandó államsegély engedélyeztessék.”⁴⁰

38 MOL K. 184. 6320. 1942. 41. tétel. 30012.

39 MOL K. 184. 6320. 1942. 41. tétel. 70224.

40 MOL K. 184. 6320. 1942. 41. tétel. 30012.

A Gyergyói-medencében a fakitermelést és -értékesítést szövetségi keretekben szervezték meg. Ezt a gazdálkodási szervezetet a kormányzat is támogatta: „a kormányzat a szövetségi vezetők céljait megismerte, meglátta komoly akarásukat, célratörő magyar építő munkájukat, terveiket. Ennek a munkának az elvégzésére négy millió pengőt szavazott meg, melyből 600 000 pengő meg is érkezett. Ebből a pénzből a favásárlások már meg is indultak... Ez a pénz nem egyesek tőkésedését, meggazdagodását eredményezi, hanem az összékelység életfeltételeit javítja. A szövetség rendelkezésére áll a négy millió pengő bármikor.”⁴¹

A szociális támogatások szétosztásában részt vettek az erdélyi társadalmi szervezetek is. Az Erdélyrészi Hangya Központ Igazgatóságának és Felügyelőbizottságának 1941. évi jelentése beszámolt arról, hogy: „Készséggel állottunk a m. kir. Belügyminisztérium gyermekvédő osztályának rendelkezésére, az ún. zöldkereszt-cukor és szappanakció Erdélyben való lebonyolítása tekintetében, úgyszintén örömmel vállaltuk a Közellátási Minisztérium felhívására az ún. népruházati és néplekvár akciók lebonyolítását is.”⁴²

1942-ben az Erdélyrészi Hangya Központ üzlethálózata mindkét megyében újra részt vett a segélyezési akciók lebonyolításában: „a közellátási Miniszter úr őnagyméltóságának a 627 500/1942 sz. rendelete alapján lebonyolítottuk Erdélyben az úgynevezett munkásruha akciót, amely különféle szövetek, női, férfi és gyermekpulóverek, alsónadrág anyagok, flanelek, kendervászon és munka bakancs szétosztását tették nekünk lehetővé” – jelentette a Központ elnöke a közgyűlésen.⁴³

1943 elején a Csíki-medencében is „a közellátásügyi miniszter mozgalmat indított a mezőgazdasági cselédek ellátására ruházati anyagokkal és bakancscsal. Bakancsot, ruha ing és alsónadráganyagot, kész ingeket és alsónadrágokat, kötött mellényeket, trux és durvaszálú vászonárukat kb. 17 millió pengő értékben osztanak ki. Az ellátás lebonyolítását a Hangya és a magánkereskedelem végzi 50–50%-os arányban.”⁴⁴

Az állami támogatás mellett a hátrányos helyzetű társadalmi csoportok segélyezésében az erdélyi társadalmi szervezetek, vagyonszövetkezetek is részt vállaltak. Jövedelmeik tekintélyes részét fordították kulturális, szociális támogatásokra: „1941-ben az Erdélyrészi Hangya Központ és kötelékeibe tartozó tagszövetkezetek az 1941. évi feleslegeikből 142 751 pengőt adtak jótékony- és kulturális célra, míg a folyó évben az üzleteredmény számla terhére máris több mint 30 000 pengőt költöttek el, ugyancsak ilyen címen.”⁴⁵

41 *Gyergyó és vidéke*, 1943. január 15.

42 MOL Z. 791. 17. 97. *Az Erdélyrészi Hangya Központ mint Szövetkezet*. Marosvásárhely, 13.

43 Fol. Hung. 3634/1., 212.

44 *Csíki Néplap*, 1943. január 15.

45 *Csíki Néplap*, 1942. december 16.

Az Erdélyi Tejgazdasági és Tejértékesítő Szövetkezet 1943-ban alakult marosvásárhelyi székhellyel. Székelyföldön tejgyűjtő állomásokat létesített, támogatta a községi tejszövetkezeteket, hozzálátott a tejértékesítő hálózat kiépítéséhez, a kisvárosokban átvette a befejezetlen tejüzemek építését.⁴⁶ Az EMGE, a Futura, a Magyar Mezőgazdák Szövetkezete, a kolozsvári Szövetség létrehozta az *Erdélyi Gazdák Magértékesítő Szövetkezetét*, amelynek működési területe „az un. zárt erdélyi területre terjedt ki, azaz Háromszék, Csík, Udvarhely, Maros-Torda, Szolnok-Doboka, Kolozs, Beszterce-Naszód, Szilágy vm.” területére. A szövetkezetnek bizományosai voltak Udvarhely és Csík megyékben is.⁴⁷

Az ugyanazon ágazati tevékenységet folytató országos hatáskörű, valamint az erdélyi intézmények között időnként érdekellentétek, konfliktusok bontakoztak ki. Egyik ilyen eset volt az, amikor Erdélyben „az állatértékesítéssel az EMGE és a Magyar Mezőgazdák Szövetkezete külön is foglalkoztak. E körülmény mindkét szerv, tehát az Erdélyrészi Hangya, valamint az EMGE és a Magyar Mezőgazdák Szövetsége közös akciójának vezetősége részéről megnyilvánult minden ideális elgondolás és utasítás ellenére is összeütközéseket váltott ki a fenti intézmények között.”⁴⁸

KORMÁNYZATI FELÜGYELET A SZÖVETKEZETI GAZDÁLKODÁS FÖLÖTT

A kormányzati szervek minden esetben nem fogadták el a szövetkezeti központok, tagszövetkezetek segélyezési kéréseit. A Földművelésügyi Minisztérium folyósította a segélyeket, ennek erdélyi kirendeltsége felügyeleti, ellenőrző szerepben véleményezte a kéréseket. Ezek realitásának felülbírálata, a prioritások megállapítása, a segélyezett tétel elszámoltatása általános gyakorlat volt. Nézzünk erre egy példát. 1943-ban a Hangya az értékesítési tevékenységének fokozása érdekében 400 000 pengő államsegély kiutalásáért folyamodott a Földművelésügyi Minisztériumhoz: „a különféle értékesítési ágazatok kifejlesztése terén intézetünk fennállása óta erőteljes munkát végez a visszatért erdélyi területeken. Ez a munka – mint minden úttörő tevékenység – bizonyos fokig harcnak is tekinthető, aminek megvívásához segítségre, támogatásra van szükségünk... Csupán bátoroko-

46 *Csíki Néplap*, 1943. november 10.

47 MOL Z. 822. 161. cs. 3861. tétel.

48 Fol. Hung. 3634/1., 133.

dunk arra rámutatni, hogy a mi békés építő harcunkhoz is sok pénzre van szükség, amivel sajnos nem rendelkezünk a szükséges mértékben. Szeretnők értékesítési tevékenységünket az eddiginél jóval fokozottabb mértékben folytatni az eredmények fejlesztése és ezáltal az erdélyi néprétegek anyagi erősítése érdekében.”⁴⁹

A Hangya a 400 000 pengő állami támogatást terményértékesítési, tollértékesítési, gyógynövény-értékesítési, háziipari tevékenység terjesztésére, erdei gyümölcsgyűjtésre és kerti gyümölcsök nemesítésére oktató propagandisták javadalmazására, napidíjak, útiköltség kifizetésére, ismeretterjesztő kiadványok kiadására, tanfolyamok szervezésére kérte. A kirendeltségnek a fenti esetben „ennek az összegnek a felhasználásával kapcsolatban a szövetkezet tervezetére nézve az alábbi észrevétele van:

1. Az oktatással (helyes talajművelés, vetőmagkezelés, stb. a földművelésügyi szervek) iskolák, felügyelőségek, iskolán kívüli tanfolyamok, EMGE tanfolyamok és az EMGE egyaránt foglalkoznak, és pedig lényegesen olcsóbban, mint ahogy azt a Hangya tervezi, mert egyik előadónak sem jut havonta 1 500 P, amekkora összeget a Hangya egy-egy propagandista javadalmazására beállít. Hozzá kell ehhez tenni még azt, hogy a földművelésügyi szervek és az EMGE előadói tudományosan is képzett szakemberek, a Hangya pedig a Kirendeltség tudomása szerint ilyenekkel nem rendelkezik, tehát 10 ilyen propagandistát nem tud kiállítani.

2. A Hangya a többi értékesítési ágazatnál is (toll, gyógynövény, gyümölcs-értékesítés, háziipar) az államsegélyt a propagandára és a jutalmazásra akarja felhasználni. Egy-egy propagandista javadalmazására ezekben az ágazatokban is egyenként 1 500 pengőt szán. A kirendeltség ezt az összeget az előbb közölt okok miatt túl magasnak tartja”.

Ezután következik a Kirendeltség prioritás-javaslatja az ebben az időszakban tűzkárt szenvedett székelykeresztúri szövetkezet javára:

„1. A 400 000 P-ből 80 000 P-t kapjon a székelykeresztúri Len- és Kenderfeldolgozó Szövetkezet, hogy a tűzvész folytán elpusztult üzemi épületét felépíthesse, az elpusztult gépeket pótolhassa és az áruban bekövetkezett kára is megtérüljön, mindezek után pedig serkentőleg hasson ez a gesztus arra nézve, hogy a termelését a következő évben lényegesen növelje...”

2. A Hangya szövetkezetnek a megmaradó 320 000 pengő utaltassék ki, de azzal a feltétellel, hogy köteles teljes egészében a szórványvidéken (Kolozs, Szolnok-Doboka, Szilágy, Beszterce Naszód vm.) befektetni. A szórványvidé-

49 MOL K. 184. 1943. 40. tétel. 266. cs. 170.

ken történő leghasznosabb felhasználásra nézve pedig a kirendeltség a Hanga szövetkezettel együttesen egységes tervezetet dolgoz ki és hajt végre.

Kolozsvár 1943 nov. 9

A miniszter rendeletéből:

*Dr. Balogh Vilmos s.k. miniszteri osztályfőnök*⁵⁰

Az Erdélyi Gazdák Magértékesítő Szövetkezetének egyik akciójáról a minisztériumi vizsgálat 1944 tavaszán kiderítette, hogy az állami támogatások, hitelek felhasználása nem a gazdatársadalom érdekeit, hanem inkább a hivatalnoki réteg javadalmazását szolgálta: „A 35 305/1942. VII. 3. sz. rendelettel 250 000 P összegű államsegély folyósítását helyeztem kilátásba az EMGE részére azzal a feltétellel, hogy az Egyesület tárcámmal szemben kötelezettséget vállal egy jogi személy keretében létesülő magtisztító telep teljes kapacitásának kihasználása mellett 15 éven át tartó üzemben tartására. Az üzem fenntartásának költségei az Egyesületet terhelik. A vonatkozó leíratom szerint a kilátásba helyezett s a 273 949/1943 és 276 312/1943. VI. 3 számú rendelettel folyósított államsegélyből beszerzett gépek és egyéb üzemi felszerelések az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület tulajdonát képezik. A magtisztító telep létrehozásával elsősorban szem előtt tartottam Erdély iparosításának szükségességét, célom az volt, hogy az erdélyi magyar gazdatársadalom mezőgazdasági birtokának jövedelmezőségét emeljem azáltal, hogy lehetővé teszem részükre az általuk termelt gazdasági magvaknak önköltségi áron való tisztítását az EMGE állandó felügyelete és szavatossága mellett. E gondolatkörből folyóan a létrehozott EGM részére igen jelentős koncessziót adtam, amely mellett biztosítva látom a Szövetkezet további fejlődését és anyagi megerősödését. Tárcám részéről – dr. Kárpáti József által – lefolytatott vizsgálat azt állapította meg, hogy az EMGE, mint a Szövetkezet alapító tagja a Futurával és a Magyar Mezőgazdák Szövetkezetével együttesen szindikátusi szerződést kötött, amely arra jogosította fel a szerződő feleket, hogy a szövetkezet intern mérlege szerint mutatkozó nyereség 50%-át <versenytilalmi jutalék> címén maguk között megosszák. A szerződő felek az 1942/43. évi üzlet részre vonatkozóan még az eredeti szerződéses megállapodástól is eltértek, amennyiben az intern mérleg szerint mutatkozó nyereség egy részét maguk között kiöntötték, a másik részét pedig tisztviselői juttatásokra használták fel, akkor amikor megállapíthatóan a szövetkezetnek nem hogy nyeresége lenne, hanem ha a folyósított államsegélyt is figyelembe vesszük, üzlet részét veszteséggel kellett volna zárnia.... A szindikátusi szerződés ellentétben áll az EMGE részéről tárcámmal szemben vállalt kötelezettségekkel, ezért felkérem a t.

50 Uo., ikt. sz. 275497.

elnökséget, hogy a szindikátusi szerződés azonnali megszüntetése iránt a tárgyalásokat az érdekelttel haladéktalanul tegye folyamatba és az intern mérleg alapján az alapítók és az érdekelt tisztviselők részéről felvett nyereségkiöntést 8 napon belül fizettesse vissza a Szövetkezet pénztárába. A szövetkezet alapszabályába foglalt rendelkezések megítélésem szerint nem képviselik a magtermelő gazdák érdekeit... Abban az esetben, ha az EMGE, a szindikátusi szerződő felek, avagy a létrehozott szövetkezet vezetősége az általam fent kötött intencióknak megfelelően a Szövetkezet átszervezését nem fogadatosítaná, úgy kénytelen leszek a szindikátusi szerződő felek, illetve azok vállalatával szemben tárcám részéről gazdaságpolitikai téren eddig érvényesített elgondolásaimat revízió alá venni. Elvárom, hogy a t. elnökség és az érdekelt rendelkezéseimet haladéktalanul hajtsák végre. Súlyt helyezek arra, hogy az érdekelt felek a Szövetkezet részére eddig folyósított hiteleket a szövetkezettől ne vonják meg, sőt azt a szükséghez képest emeljék fel, ezzel is bizonyosságot téve arról, hogy a közös cél megvalósítására áldozatokat is tudnak hozni az ottani magyarság érdekében.

Budapest 1944 évi május hó 25-én.

A miniszter helyett:

*Mocsáry Dániel államtitkár*⁵¹

Csík megyében „a Szövetség kebelébe tartozott néhány erdőgazdasági szövetkezet is. Ezek közül a Dr. Karda Ferenc-féle csíkszentdomokosi Viktória és Arbor nevű szövetkezetek emelkedtek különös jelentőségre, amelyek szövetkezeti alapon oldották meg az eladásra kerülő környékbeli erdőbirtokosságbeli vágterületeken kitermelt fenyőgömbfának a felfűrészelését, ezen kívül meszet égettek és villanyvilágítással látták el a községet.”⁵² Említettük, hogy az erdélyi szövetkezetek magyar állami támogatására már a bécsi döntést megelőző időszakban is volt példa. Egy későbbi értékelés szerint a „30-as években a Budapestről Erdélybe küldött pénzek állítólag nem lettek teljes összegükben a szövetkezeti mozgalom céljaira felhasználva”, voltak erdélyi szövetkezeti vezetők, akik ellen a magyar állami támogatások felhasználásának kivizsgálását kezdeményezték a visszacsatolás után, sőt a fent említett csíkszentdomokosi szövetkezet vezetői ellen bűnvádi eljárás is indult. A Szövetség vezetőjét, Bethlen gróftól azzal vádolták, hogy a székelykeresztúri tejjüzem építéskor „a beruházásoknál pedig a gróf szűkebb környezete kapott megbízatást vajgyári berendezések beszerzésére, építkezésekre végzésére és hasonló súlyos kiadásokkal járó feladatok megoldására.”⁵³

51 MOL Z. 822. 161 cs. 3681 tétel. A F. M. 65.688/1944.VI. B. csoport 2. ü. o.

52 MOL Z. 51. 31. 401 tétel. Feljegyzés az Erdélyi szövetkezeti mozgalomról és fakeskedelemről. 4. old.

53 Uo.

Az erdélyi intézmények működését és állami támogatását vizsgáló anyaországi gazdasági szakemberek elemzéseikben, szigorúan racionális szempontokat érvényesítve, gyakran bírálták a kormányzat erdélyi támogatáspolitikáját. Egy budapesti banktisztviselő erdélyi ellenőrző körútja után a Hangya működéséről következőképp vélekedett: „maga a Hangya központ, mint kereskedelmi vállalat nagyon szépen működik. Elsőrangúan megszervezte Székelyföldön az erdei gyümölcsök gyűjtését. Marosvásárhelyen hatalmas székházat épített és a város mellett Meggyesfalván fekvő gyártelepe szinte amerikai ütemben fejlődik. Azonban az új székház helyett egyelőre talán tagszövetkezeteinek hitelkereteit kellett volna emelnie, mert ez időszert legfeljebb a befizetett üzletrésztőkék erejéig tud hitelt nyújtani tagjainak...

Az Erdélyrészi Hangya egyébként elismerésre méltó működésével kapcsolatban önként merül fel a kérdés, hogy a kormányzat tulajdonképpen miért segíti elő és miért támogatja az erdélyi gazdasági élet szeparatiztikus törekvéseit. Például az Erdélyrészi Hangya, a Szövetség Gazdasági Hitelszövetkezetek Központja és az Erdélyi Gazdák Állatértékesítő Szövetkezete mind olyan szervezetek, amelyeknek funkcióit az anyaország régóta fennálló, begyakorlott és kitűnő szakemberekkel rendelkező hasonló szervezetei kitűnően elláthatták volna. Miért kellett ezeket a kicsiny erdélyi szervezeteket új hitelkonstrukciókkal, új állami támogatásokkal segíteni vagy életre kelteni és új vezetőséggel, adminisztrációs személyzettel kibővíteni? Az anyaország meglévő szervezetei azonnal komoly gazdasági építómunkába foghattak volna, ezek pedig még igen hosszú ideig a kezdet nehézségeivel, szervezkedéssel és főként tőkehiánnyal fognak küzdeni. Eltekintve attól, hogy a kétszeres adminisztrációhoz nem is lehet elegendő számú szakembert találni Erdélyben, az ilyesmi túlságosan nagy luxus ilyen szegény és kis ország számára, mint mi vagyunk. Ezeket a szeparatiztikus törekvéseket sem Erdély speciális viszonyai, sem a Budapesttől való nagy távolság nem indokolják. Így csak arra lehet mindezt magyarázni, hogy egy-két igen kiváló és jó szándékú, de Erdély határain túl nem látó előkelő úr (pl. gr. Bethlen László és gr. Teleki Béla) elgondolásai jutnak érvényre, ami erdélyi szempontból talán szép eredmény, de országos viszonylatban a <nagytér gazdaság> elméletének idején teljesen korszerűtlen s amellet külföldön is azt a hiedelmet keltheti, hogy Erdélyt az ország nem tudja megemészteni.”⁵⁴

54 Fol. Hung. 2127. OSzK. kéziratár 10–11.

KONFLIKTUSOK

A szövetkezeti szerveződések gazdasági, társadalmi szerepvállalása és a piaci törvények szerint működő magántőkés gazdasági érdekeltségek között a visszacsatolás után hamarosan feszültségek, érdekellentétek keletkeztek, melyek elsősorban a kereskedelem területén jelentkeztek. A székelyföldi kiskereskedelmet a szabadpiaci forgalmon kívül a fogyasztási szövetkezetek hálózata és a magánkereskedelmi egységek bonyolították. Az Erdélyi Gazdasági Tanács (továbbá EGT) és az iparkamarák igyekeztek a magánkereskedelem érdekeit védeni, míg a társadalmi szervezetek képviselői, az erdélyi politikusok és közéleti szereplők többsége a szövetkezeti eszmét védelmezték.

Az EGT már 1941 nyarán „foglalkozott azokkal az érdekellentétekkel, amelyek a szövetkezetek és a magánkereskedelem között megállapíthatók. A Tanácsnak az a véleménye, hogy a magyar kereskedő osztály kialakulása és megerősödése az erdélyi részeken csakolyan nemzeti érdek, mint a kisembereknek szövetkezetekbe tömörülése. Kéri tehát a Hangyát, hogy ott ahol a magyar kereskedelem kialakulása és megerősödése tapasztalható, szövetkezetek alakulását ne szorgalmazza.” – áll a *Csíki Lapok*ban.⁵⁵

Az Erdélyrészi Hangya marosvásárhelyi közgyűlésén ugyanekkor (1941. júl. 31.) a háromszéki képviselők a hatósági intézményekben dolgozó személyzet szövetkezetellenes magatartására panaszkodtak: „rámutatnak arra, hogy amíg a kormány minden eszközzel támogatja az erdélyi szövetkezeti mozgalmat, addig a hatóságok minden eszközzel gátolni igyekeznek annak terjedését és ez a legsúlyosabb panaszra ad okot.”⁵⁶

A szövetkezeti kereskedelmet védelmezők fő érve az volt, hogy „adófizetés szempontjából a szövetkezetek óriási hátrányban vannak a kiskereskedőkkel szemben, mert költségvetésük alapján 100%-ban adóznak, míg a kiskereskedők azt az előnyt élvezik, hogy a könyvelés alól fel vannak mentve, bevallásuk szerint adóznak. A múltban a szövetkezetek a román szövetkezeti törvény értelmében ennek az igazságtalanságnak az ellensúlyozásaképpen 50%-os adókedvezményt élveztek. Így közelítette meg az igazságos adózást a szövetkezeti törvény. Ma azonban egy ilyen törvény hiánya óriási előnyt jelent a kiskereskedőknek, adózás szempontjából.”⁵⁷

Az EMGE-nek széles társadalmi bázisa volt, aktivistái is a szövetkezeti kereskedelem védelmében érveltek. Az egyik magántőkés kereskedelmi vállalat-

55 *Csíki Lapok*, 1941. július 13. 29. sz.

56 Fol. Hung. 3634/2. 9.

57 Korparich Ede: Szövetkezés mint feladat. *Erdélyrészi Hangya Naptár 1942.* 122.

kozásról a kormányzathoz küldött EMGE-jelentésben az alábbiak olvashatók: „A Globus egy nagy hatalommá nőtte ki magát és csodálatos, hogy nem lehet megrendszabályozni. A Globus mérlegében az alaptókéhez viszonyítva olyan óriási nyereség van kimutatva, hogyha tekintetbe vesszük milyen kevés nyereség és munkadíj jut az iparosoknak, milyen elenyészően csekély nyereség jut az állatgazdáknak, akkor igazán felháborító... A Globus és a többi egyesek tönkreteszik az országot. Gazdaközönségünk kéri a kormányzatot, hogy ezek a gazdasérelmek a legnagyobb nyomatékkal vizsgálattassanak ki, a jogtalan haszonszerzők pedig az őket megillető helyre jussanak.”⁵⁸

Egy erdélyi gazdasági szakíró szerint „a fogyasztási szövetkezetek az állami támogatást az áruelosztásban való részesedésben élvezik: „a számadatok kétségen felül beigazolják, hogy a magánvállalkozás összehasonlíthatatlanul nagyobb mértékben élvezzi az állami protekciónizmust az olcsó kölcsönök és kijelölések révén, mégis a magánkereskedelem részéről érte támadás a fogyasztási szövetkezeteket, hogy [az állam – O. S.] védje meg a fogyasztási szövetkezetek versenyével szemben... Ma a rögzített árak mellett kereskedelmi versenyről már nem beszélhetünk, ami teljesen érthetlenné teszi a magánkereskedelem panaszát.”⁵⁹

A magánkereskedelem és a fogyasztási szövetkezetek között „dúló harc” rendezésére az EGT közvetítésével az Erdélyrészi Hangya Központ az Erdélyi Kereskedelmi és Iparkamarák (a magánkereskedelem képviselői) között 1943-ban egyezmény jött létre. Az egyezmény korlátozta a szövetkezetek mozgásterét: „új fogyasztási szövetkezetek csak ott alakulhatnak, ahol a lakosság a magánkereskedelem sérelme nélkül képes az új alakulatot fenntartani, ahol az újonnan alakítandó szövetkezet a magánkereskedelem vevőkörének csak egy részét is elvonná, szövetkezet nem alakulhat.” Az egyezménynek ez „a kitétele a legsúlyosabban sérti a szövetkezeti szabadság elvét, a fogyasztási szövetkezeti mozgalom jövőbeni fejlődésének határvonálát a magánkereskedelem egyszerűen s mindenkorra lerögzítette.”⁶⁰

A vita a kétféle kereskedelmi szervezetek között 1943-ban is folytatódott a sajtóban. Az *Erdélyi Szemle* 1943/1. számában Torda Balázs úgy vélte, hogy a fogyasztási szövetkezetek helyett inkább egészséges irányba dolgozó termelő és beszerző szövetkezeteket kellene létesíteni. „A magasabb állami és nemzeti érdekek előtt a szövetkezeti elveknek is meg kell hajolniuk.” A folyóirat egyik következő számában a szövetkezetek védelmében megszólaló Oberding József

58 MOL K. 184. 1942. 46. 126061. Az EMGE 1942 április havi helyzetjelentése. 250.

59 Dr. Oberding József György: A fogyasztási szövetkezet és a magánkereskedelem viszonya Erdélyben. *Erdélyi Szemle*, 1942. szeptember.

60 Uo.

György leszögezte, hogy: „a szövetségi mozgalom egészen más gazdaságpolitikai világnézetet vall, mint a nyereségelvnek hódoló magánkereskedelem.”⁶¹

Az egyezmények, egyeztetések nem oldották meg a konfliktust, 1944 nyarán is ugyanolyan éles volt a kétféle kereskedelmi szerveződés közötti ellentét. A magánkereskedelem védelmezőinek álláspontja szerint „manapság, mikor a kereskedelemről teljesen eltűnt a zsidó tőke és a zsidó vezetés, szükségtelen a jelenlegi túlméretezett szövetségi keret fenntartása és felesleges. Felesleges, mert ma a kereskedelem önálló árpolitikát nem követhet, a termelői és fogyasztói árakat hatósági úton állapítják meg, úgy szintén hatóságilag van megállapítva a haszonkulcs is, így tehát a szövetségi fenntartása nem egyéb, mint nehezen kibírható verseny támasztás a feltörő új kereskedelemnek... Az államnak nem előnyös a szövetségi előttérbe helyezése, mert az adózásban és a közterhek viselésében sokkal kevesebb részt vállalnak, mint egyéni cégeink. Súlyosbítja a helyzetet az, hogy mindez a Székelyföldön történik, ahol a mezőgazdasági lehetőségek meglehetősen korlátozottak és az iparosítás igen kezdetleges stádiumban van. Ha az Erdélyrészi Hangya által lebonyolított hetvenmillió forogalmat szétosztanánk a székelyföldi kis és nagykereskedelem között, úgy jó párszáz újabb önálló keresztény székely kiskereskedőt tudnánk megélhetéshez segíteni, s ezeket családtagjaival, alkalmazottaival számítva nyugodtan mondhatjuk: pár ezer ember kenyere lenne a Székelyföldön biztosítva.”⁶²

A szabad tőkeáramlásnak nemcsak az erdélyi közéleti szereplők diskurzusában, hanem a gazdasági és műszaki szakemberek körében is jelentős ellenzéke volt. Szabó István okleveles gépészmérnök *A székelység hivatása a Kárpát medencében* című könyvében a Székelyföld gazdasági fejlesztését az idegen tőke kirekesztésével, szövetségi összefogással gondolta el: „meg kell akadályozni a székelység további kiuzsorázását és ezért a gazdasági fejlesztést csak az állam (önkormányzatok) pénzével s ehhez kapcsolódva egy nagy szövetségi összefogással szabad végrehajtani... A Székelyföldre csak magyar erőkre támaszkodó pénz kerülhet, idegen tőkét a Székelyföldre beengedni nem szabad... A székelységet kárpótolni kell azért az elnyomásért, amelyet eddig elszenvedett s meg kell erősíteni a nagyra nevelt nemzetiségekkel szemben. Kelet kapujában a természeti kincsekben és lehetőségekben gazdag Székelyföldnek tárgyi alapot kell adni a hatalmas ívű fejlődéshez.”⁶³

Úgy vélem, a sajtóban, közéleti fórumokon, politikai, társadalmi szervezetekben folyó vitákban a felszín alatt az archaikus társadalmi értékek – a szoli-

61 *Erdélyi Szemle*, 1943. szeptember.

62 *Erdélyi Közgazdaság*. Kolozsvár, 1944. augusztus 3. I. évf. 2. sz.

63 *Székelység*, 1944. 2. sz. 13. A lap Szabó István okleveles gépészmérnök *A székelység hivatása a Kárpát medencében* c. könyvéből idéz részleteket.

darítás, mértékletesség, egyenlőség eszményéről – és a kapitalista érdekek, szabadpiaci viszonyok konfliktusáról volt szó.

A SZÖVETKEZETEK ALULNÉZETBŐL

Az intézmények fennmaradt iratanyagában kevés nyomát találjuk annak, hogy a szövetkezeti tevékenység milyen tapasztalatot jelentett a székely vidéki társadalom számára. Ezt a tapasztalatot jobbra csak az emlékezet őrizte meg. A korszakra ma emlékező idős falusi emberek a szövetkezetek szerepét egyértelműen pozitívan értékelik. A szövetkezeti kereskedelem megfékezte, ellenőrzés alatt tartotta a magánkereskedelmi árakat, a tejszövetkezetek, tejfeldolgozók folyamatosan pénzbevételhez juttatták a parasztgazdaságokat.

INTERJÚRÉSZLETEK

*Benedek Ferenc (sz. 1915), Bögöz község, Hargita megye
Udvarhelyen volt Hangya raktár*

„Udvarhelyen volt, ott ahol van a csendőrség most, azon felül. Közvetlen mellette, az Hangya raktár volt, elejétől egész hátra, hatalmas raktár volt, s én közben minden hónapban egyszer elmentem Vásárhelyre. Agyagfalván voltam akkor. S onnan is rendeltem árut. Azt már soron kívül, mert megvolt, hogy lélekszám szerint mennyi jár mondjuk, ami olyan áru volt, például a liszt. Porciózták, osztalékot kaptak a lakók, külön arra listát kaptam, azt mutattam. De ősszel annyi lisztet kellett áruljak, hogy tavaszig legyen elég. Úgyhogy három-négy vagon liszt volt nekem raktáron télben. A vasúti szállítás miatt. Mert úgy-e Csíkszeredába kellett jöjjön, s onnan át kellett jöjjön hozzánk. Ősszel.

Sokszor vita volt, mert a szövetkezeti kereskedelmet a magán támadta...

Hát hogyne, állandóan támadta. Itt is négy üzlet volt, négy kocsmá, a szövetkezet volt a konkurencia. Mert rendes áron árult, ügyvezetője volt, pénztárnoka, minden, én itt is voltam boltos. S a magyar időkbe, mikor én felköltöztem onnan, mert úgy-e közeledett a front, sok rémhír jött, hogy az oroszok így csinálnak, úgy csinálnak, az igazgatókat ott összehívtam, s az ügyvezetőm a tiszteletes úr volt, s megmondtam, hogy én felköltözök, s én visszajövök azután, de nem maradhatok ott, mert gyermekem van s ki tudja mi történik az orosz bevonulással. Na, aztán felköltöztem apósomhoz, s úgy már megúsztuk az izét, s akkor jelentkeztem, s azt mondták még nem nyitják.

Mert közben az üzletet feltörték, s a helybéliek kifosztották. A helybéliek. Nem az oroszok. Az oroszok nem csináltak semmit. Na és kérem szépen itt engem megválasztottak, s lementem s mondom a tiszteletes úrnak, tiszteletes úr, én nem tudok tétlenül ülni, nekem kell a kenyér, mondom, abból élek, a fizetésből.

Itt hány magánkereskedő volt akkor a faluban?

Itt három rajtam kívül, a Hangyán kívül.

S az árakat hogyan állapították meg?

Hát a szövetkezethez kellett igazodjanak a többiek, az volt a konkurencia, most is úgy volna, ha volna egy fogyasztási szövetkezet, sokkal olcsóbb volna, mert nagy százalékot tesznek rá, az udvarhelyi árhoz képest nagyon drágán adnak mindent, paradicsomot, mindent. Elmentem Budafokra, Gyöngyösre, mikor megrendeltem, nekem egy héten belül a bor meg volt érkezve, Csíkszeredába érkezett, onnan hozták át autóval....”

Zakariás Péter (sz. 1918) Szépvíz, Hargita megye

„Például apám kereskedő volt, gabona és fűszer, szóval fűszeres volt, ilyen vegyeskereskedés, s itt volt a kukoricaraktár ebbe a szobába. Hát akkor csak raktárnak volt építve ez a ház az egész, magyarul megmondva. Volt a Hangya szövetkezet. Az anyaországba na, mert így lehet megkülönböztetni. Erdélyt nem hívták anyaországnak. S ugye Hangya szövetkezetek voltak, minden faluba volt egy Hangya szövetkezet, jól ellátott üzletek voltak, az a Hangya szövetkezet fel is vásárolt terményeket, viszont ugye volt készlete amit a lakosságnak el tudott adni, szóval amire szüksége volt a lakosságnak, edény, ilyen gyapot fonal, festék, akkor házilag festették az ilyen szőttéseknek való dolgokat. Magánkereskedő annyiért adta amennyiért akarta. A szövetkezet pedig annyiért kellett adja amennyiért a központ megállapította...”

Orbán Mihály (sz. 1921) Ajnád, Hargita megye

„... És itt még, Ajnádon, meg kell említeni a következőt: 1907-ben megalakult a Hangya Szövetkezet. Igen, 1907-ben, s ez a Hangya Szövetkezet fejlődött, a faluban több bolt volt, de úgy tudta az árakat tartani, hogy amilyen árak a Hangya Szövetkezetben voltak, a más kereskedők nem tudtak más áron árulni, mert nem vették. Megszabta a magánkereskedőknek is azokat az árakat. Ez óriási nagy hasznára volt a falusi népnek a Hangya Szövetkezet.

S ez a két háború között a román világban is működött?

Ez 1907-től egész 1945-ig, s akkor beolvasztották ebbe a szövetkezetbe, nincsen sehol most. Csak a nyoma van. Tudnék adni a 25 éves jubileumáról egy képet, azt kéne megnagyítani, érdemes volna, mert akkor egy jubileum

volt tartva 1932-ben. A Hangya Szövetkezet megszervezője Dobos Dénes tanító volt itt a faluban. S az életképes volt. Az alatt az idő alatt sosem bukott meg. Elmondom magának, hogy hogyan működött a szövetkezet, én gyermekfejjel láttam. Amikor mentünk a szövetkezetbe, nekünk öt üzletrésznünk volt, akkor egy kicsi füzetecskét vittünk, megvásároltunk amire szükség volt a családnak, s a füzetbe beírtuk. Arra a szövetkezet amikor évvége volt az év végi mérleget... Persze volt egy szövetkezeti vezetés, személyzet. Üzletvezetője volt, boltosa, és külön egy üzletvezető, amelyik a megrendeléseket a boltossal közösen megrendelték, s azok lejöttek az üzletközpontból, nem Szebenben volt, hanem egy erdélyi város, Közép-Erdélyben, nem jut eszembe a neve, na mindegy. Onnan a gépkocsik hozták a megrendelt árut. Úgyhogy a szövetkezet nagybani eladókhöz Szeredában ritkán fordult. Mindig megkapta egyenesen a Hangya központtól. Ott még csak a kasza is Hangyakasza volt. Onnan mindent lehoztak. Hetenként jöttek az autók, s lerakták, a szükséges árut a Hangya központból kapták. De olyan árut, hogy egy megfelelő áron s az olyan árszintet tartott a másikonak is, mert itt sok üzlet volt akik próbálkoztak, de a Hangya Szövetkezetet nem tudták tönkretenni. Nem lehetett.

Ehhez Magyarországnak semmi köze nem volt. Itt a Hangya Szövetkezetnek Haller gróf volt az egyik vezetője. Itt volt mellettünk a Hangya Szövetkezet, abban volt kocsmá is és bolt is. A Hangya Szövetkezet vásárolt egy cséplő garnitúrát. Úgyhogy fejlődött. Hát az elég szép dolog volt a szép nagy Hangya Szövetkezet amelyik leégett, fából volt sajnos építve. A Hangya Szövetkezetnek a cséplő garnitúrája valahol olyan helyt volt, hogy nem égett el, mert a háború után aztán bekebelezte ez a háború után következő rendszer. Úgyhogy nagyon szépen működött, s nagy hasznára volt a népnek. Élen járni nem tudott falu, hogy gazdaságilag, hogy felfigyeljenek rá, ez az egy, ami Ajnádon példaadó volt, a Hangya Szövetkezet. Az egy nagyon dicséretes dolog volt. Nyugodjék békével Dobos Béla is olyan ember volt, olyan nagy jót tett a Hangya Szövetkezettel a falunak, hogy nem is lehet kimondani. Egyszerű ember nem is tudja felfogni, hogy mikor egy olyan stabil szövetkezet van amelyik megszabja a többinek is, hogy megóvja azt a szerencsétlen gazdát, amelyik alig tud élni, s nyomorog a földjén. Ennek szociális vetülete van és értelme az ilyennek. A Hangya Szövetkezeteket most is úgy meg kéne szervezni... most miért ne lehetne? Miért ne lehetne megszervezni egy Hangya szövetkezetet, mint ahogy helyreállt úgy-e az Erdélyi Gazda, és kiadja havonként azt a folyóiratot.

ÖSSZEGRZÉS

A két világháború közötti időszak diszkriminatív törvénykezései után az alig négyéves időszak a szövetkezetek életébe pezsgést hozott, a tevékenység-diverzifikáció és a térbeli terjeszkedés időszaka volt. A fokozott aktivitásban jelentős szerepe volt az állami támogatásoknak. A támogató-segélyező állam ellenőrzési, felügyeleti jogokat is gyakorolt a szövetkezeti tevékenység fölött. A szövetkezeteknek folyósított állami segélyezések nem ellenérték nélküli jótékonykodások voltak, hanem reciprocitás jellegűek: egy jövőbeni ellentételezés fejében kapták a kölcsönöket. A kormányzat a szövetkezetek támogatásával mérsékelte a gazdasági versenyt, közvetlenül befolyásolta a piaci viszonyokat.

A támogatások és segélykérések indoklásában a gazdasági jellegű érvek keveredtek a szociális szerepvállalás és a nemzetpolitikai szempontok hangsúlyozásával. A szövetkezeti tevékenységnek széles társadalmi bázisa volt, vezetését belső demokratizmus jellemezte.